

VAHİY ÖNCESİ KUR'ÂN KISSALARININ BİLİNEBİLİRLİĞİ

Halil ALDEMİR*

Özet

Bu makalede Kur'ân-ı Kerim'de geniş yer tutan Kur'ân kıssalarının ilk muhataplar açısından bilinirliği konusu araştırılmıştır. Kur'ân kıssalarının son ilahi mesaj bakımından yeri ve önemi belirtildikten sonra, nüzul süreci ve öncesinde kıssaların bilindiğini savunanlar ile bilinmediğini savunanların görüşleri delilleri ile birlikte ortaya konmuştur. Ayrıca muhataplar açısından Kur'ân kıssalarının bilinip bilinmediği değerlendirilmiştir. Kıssaların bilinip bilinmediği ayet, rivayet ve şiir kaynaklarının yanı sıra akli çıkarımlarla müşrik Araplar ve ehl-i kitap açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Kıssaların bilinmediği görüşünün aksine ana hatlarıyla da olsa bilindiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ayet, kıssa, müşrik, ehl-i kitap

Knowability of Qur'an Parables Prior to the Inspiration

Abstract

In this article it is explored in what degree the Qur'an parables, which constitute a large part of the Qur'an, were known by their first audience. First, the importance of the parables is clarified in view of the final Revelation. After which, the arguments and evidence for the claim that the parables were known during the revelation and before are presented, as well as those for the opposite claim. Furthermore, it is evaluated whether the Qur'an parables were known by their first audience or not. This subject is evaluated using not only verses, tradition and poetic sources, but also rational reasoning considering both the pagan Arabs as well as the 'People of the Book'. Contrary to the view that the parables weren't known, it is established that in fact they were, even if only by their main outlines.

Key Words: Qur'an, verse, parable, pagan, People of the Book

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Bölümü, aldemirhalil@gmail.com

Giriş

Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.v) aracılığı ile insanlara gönderdiği son mesajında resuller, nebiler, geçmiş milletler ve ibretlik olaylar hakkında oldukça çok bilgi bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona mütalaa eden herkes, bunu rahatlıkla fark edebilir. Bazı müfessirlere göre kıssalar hacim itibariyle Kur'ân'ın üçte birini, bazılarına göre ise üçte ikisini teşkil eder¹ Bu şekilde Kur'ân'ı mütalaa eden kimselerin fark edecekleri ikinci bir husus ise, kıssaların hem Mekki ayetlerde hem de Medeni ayetlerde anlatılmış olmasıdır. Bu da göstermektedir ki, kıssalar üzerinden hem müşrik Araplara hem de ehl-i kitaba hitap edilmiştir.

Nüzulünden itibaren Müslümanların ezberleme, koruma, anlama ve anlatma konusunda özen gösterdiği Kur'ân-ı Kerim, birçok yönden telif çalışmalarına vesile olmuştur. Kıssalar da bu teliflerde önemli bir yere sahiptir. Tarihte ve günümüzde kıssalar iki şekilde araştırma konusu yapılmıştır. İbn Kesîr, Neccâr gibi bazı ilim adamları Kur'ân kıssalarını müstakil eserlerde ele alıp incelerken², Zerkânî, Bûtî gibi bazı ilim adamları da Kur'ân ilimleri alanında telif ettikleri eserlerde bu konuya bir bölüm ayırmışlardır.³ Bu makalede değişik yönlerden araştırma konusu yapılan kıssaların farklı bir açıdan ele alınarak İslam öncesinde bilinip bilinmediği üzerinde durulacaktır.

I. Kur'ân Dili ve İlâhî Mesaj

Birçok ayette ifade edildiği gibi Kur'ân-ı Kerim, ilk muhataplarının dilinde, daha açık ifade ile Arapça olarak nazil olmuştur.⁴ Bu sebeple Kur'ân, Arapçanın kelime ve cümle yapısına uygun olduğu gibi ifade tarzı, üslup ve belâğat nükteleri bakımından da Arapçadır. Yanlış bir anlaşılmaya mahal vermemek için hemen belirtmemiz gerekir ki, bu ifademizle Kur'ân'ın edilgen veya yerel bir kitap olduğunu kastetmiyoruz. Aksine yerel malzemeleri dikkate alan etken ve evrensel bir kitap olduğu kanaatini taşıdığımızı ifade etmek istiyoruz.

¹ Şengül, İdris, *Kur'an kıssaları üzerine*, İzmir 1994, s. 26.

² bk. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (ö. 774/1373), *Kıssatü'l-enbiyâ*, Dâru'l-feyhâ, Dimaşk 2001; Neccâr, Abdulvehhâb, *Kıssatü'l-enbiyâ*, Dâru'ihyâit-turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

³ Zerkânî, Muhammed Abdulazîm (ö. 1948), *Menâhilü'l-irfân*, I-II, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1988; Bûtî, Saîd Ramazan, *min Ravâi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Fârâbî, Dimaşk ts.

⁴ Yûsuf 12/2; Tâhâ 20/113; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3.

Dil, düşünceleri, inançları, kültürü ve duyguları aktarmanın bir aracıdır. Bu bakımdan her toplumun dilinde ve edebiyatında ortak bir takım ifadeler, kalıplar, atasözleri, hikâyeler ve benzer unsurlar bulunmaktadır. Bir topluma kendi diliyle hitap eden kimse sözlerinin tesirli olabilmesi için onların kullandığı atasözlerini, hikâyeleri ve benzetmeleri kullanmaya özen gösterir. Kur'ân-ı Kerim'de son ilâhî mesaj insanlara iletilirken ilk muhatapların dili kullanıldığı gibi bu dilde mevcut olan teşbih, istiâre, hasr, kasef gibi edebî sanat ve üsluplar da dikkate alınmıştır. Aynı zamanda bu dilde mevcut olan bazı kalıplar, araçlar ve ifade tarzları da kullanılmıştır. Mesela tefsir kaynaklarında ifade edildiğine göre Arapların sevmedikleri ve yermek istedikleri insanları düşmanlarının vasfı ile nitelendirmeleri Kur'ân diline yansımıştır. Bir örnek olarak o dönemdeki Arapların mavi gözlü insanları sevmediklerini vermek mümkündür. Düşmanları Rumların göz rengi olduğu için Araplar, mavi gözlü insanlardan hoşlanmazlardı. Bu yüzden onlar, diğer düşmanlarından söz ederken de onların mavi gözlü olduklarını söylerlerdi.⁵ Kıyamet günü inkârcıların durumunu tasvir eden şu ayette onların bu özelliklerinin dikkate alındığı görülmektedir: **يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ** db | 197

الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا (Sûra üfleneceği gün, Biz suçlu kâfirleri, gözleri (korku ve heyecandan) gömgök vaziyette haşredip toplayacağız.)⁶ Bu ayette müşrik topluma kıyamet günü inkârcıların durumu tasvir edilirken, ilk muhatapların dilinde var olan kötü bir vasıf tercih

⁵ Zemaşerî, Zemaşerî, Ebû Kasım Mahmud İbn Ömer (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâkik gâvâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-aqâvîl fi vucûhi't-te'vil* (nşr. Muhammed Abdusselâm Şâhîn), I-IV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995, II, 85; Beydâvî, Beydâvî, Nasıruddîn Ebû Said Abdullah İbn Ömer eş-Şirâzî (ö. 685/1286), *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, I-II, Dersaadet, İstanbul ts., II, 57-58; İbn Âşûr, Tâhîr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâru Suhnûn, Tûnus ts. XVI, 304. Alternatif yorumlar için bk. Taberî, Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Dâru'l-fikr, Beyrut 1988, XVI, 210-211; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (nşr. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, İkinci Baskı, Beyrut 2002, V, 236. Ancak Arap şiirinde mavi gözün hoş karşılanmaması bizim tercih ettiğimiz yorumu desteklemektedir. Mesela Beşşâr b. Bürd'ün (ö. 167) şu beytini buna örnek olarak verilebilir:

وَلِلْبَخِيلِ عَلَى أَمْوَالِهِ عِلٌّ زُرْقُ الْعَيْوُنِ عَلَيْهَا أَوْجَةٌ سَوْدُ

Hep bulur mazeret cimri kimse vermemek için malını

Mavi gözlü, siyah yüzlü bekçiler korur onun malını.

Arap şiirinde kötüyü tasvir için mavi rengin kullanılması ve bunun örnekleri hakkında bk. Beşşâr İbn Bürd, *Dîvân* (nşr ve şrh. Muhammed Tâhîr b. Âşûr), Matbaatu'l-İcneti't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, Kahire 1957, III, 128.

⁶ Tâhâ 20/102.

edilmiştir. Böylece mesajın onlar üzerinde meydana getirdiği etki mümkün olan en üst düzeyde olmuştur.

İnsanlara sunulan son İlâhî Çağrı Arapça kelimeler ile aslı Arapça olmayan ama Araplar arasında kullanılan bazı kelimelerden oluşan bir metin şeklinde tezâhür etmiştir. Dil bakımından Kur'ân Arap Edebiyatının zirvesinde yer alan ve dil güzelliklerinin en mükemmel örneklerinin bulunduğu bir kitaptır. İlk muhataplar onun bu yönü karşısında saygıyla eğilmişler, mesajını doğrudan anlamışlar, dolayısıyla genel olarak toplumda bir açıklama beklentisi olmamıştır. Hz. Peygamber'den (s.a.v) yapılan tefsir rivayetlerinin az olması da bunu göstermektedir. Kanaatimize göre ilk muhatapların Kur'ân'ı anlamalarındaki en önemli etken, vahyin onların dilinde inmiş olmasıdır.

Kur'ân Arapların bildikleri bir dil ile onlara hitap etmiştir. Acaba bu durum kıssalar için de söylenebilir mi? Kur'ân, mesajını iletirken ilk muhatapların bildiği kıssaları mı tercih etmiştir, yoksa hiç bilinmeyen yeni kıssalar mı anlatmıştır? Bu soruların hakkıyla yanıtlanabilmesi için kıssaların hedefinin, bu hedeflerin Kur'ân'ın vermek istediği mesajla ilişkisinin ve ilk muhatapların durumunun bilinmesi gerekir.

II. Kıssaların Hedefi ve İlâhî Mesaj

Kıssaların Kur'ân'da anlatılmasının bir takım gayeleri olduğu ilim adamları tarafından tespit edilmiştir. Bu gayelerin ortak özelliği, Kur'ân'ın indiriliş amacını gerçekleştirme konusunda birleşmeleridir.⁷ Ancak kıssaların anlatılışında daha özel hedefler de söz konusudur. İlim adamlarının tespit ettiğine göre kıssaların Hz. Muhammed'in (s.a.v) nübüvvetini ispat etmek, kalbini takviye etmek, Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve müminlere teselli vermek, inkâr edenleri inzâr etmek, muhatapları düşündürmek ve ibret almalarını sağlamak, insanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin aynı davayı tebliğ ettiklerini ortaya koymak gibi bir takım özel gayeleri de mevcuttur.⁸

⁷ Bûtî, *min Ravâi'l-Kur'ân*, s. 191; Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Üçüncü Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 1989, s. 106.

⁸ bk. Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 106-108; Kur'ân kıssalarının gayeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İFAV, İstanbul 2006, s. 239-241; Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, s. 281-329.

Bu gayeler dikkatli bir gözle incelenince kıssalardaki ana gayenin mesaj vermek olduğu görülmektedir. Çünkü Kur'ân, ilahi mesajı muhataplara ulaştırmak için tarihi olayları bir araç olarak kullanmıştır. Bu yüzden tarihi malumatı şahıs, zaman ve mekân unsurlarından mümkün olduğunca soyutlayarak etkileyici ve çarpıcı bir şekilde sunmayı hedeflemiştir.⁹ Mesela sahip oldukları servet ve nüfus gücüne aldanarak hayra engel olan, kaba-saba davranışlar sergileyen¹⁰ ve Hz. Peygamber'in davetine karşı amansız muhalefet göstermeye başlayan Mekke ileri gelenlerine Allah Teâlâ bahçe sahibi kardeşlerin kıssası üzerinden mesaj vermiştir. Bu kıssada mal ve servetin her an yok olabileceği, sosyal yardımlaşmanın önemi, uyarılara dikkat edilmesi gerektiği, âhirette herkesin hesaba çekileceği gibi bir takım mesajlar iletilmiştir.¹¹ Mesajını iletirken ne olayın geçtiği mekândan, ne zamandan ne de kahramanların isminden söz edilmiştir. Ancak olayın anlatılışı, servet ve nüfus, dolayısıyla nüfuz sahibi Mekke müşriklerin vahiy karşısındaki tutumu ile irtibatlıdır. Bu kıssa ile mesaj verilen müşriklerin ileri gelenlerinden Velid b. Muğîre'nin "Bunlar eskilerin masallarıdır"¹² şeklinde itiraz etmesi ve tefsir kaynaklarında kıssanın ayrıntılarına ilişkin bilgilerin mevcudiyeti¹³ Kur'an'da Araplara bildikleri kıssalarla mesaj verildiği sonucuna götürmektedir.

Kur'ân kıssaları ilahi hikmetin öngördüğü şekilde kesitler halinde anlatılmıştır. Bu durum kıssaları anlatılan bölümünün verilmesi istenen mesaj için yeterli olduğu düşüncesine zemin hazırlamaktadır. Şöyle ki; Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden sonra, verilen mesajın tam olarak anlaşılması için israiliyat olarak nitelendirilen bilgilere ihtiyaç duyulmuştur. Kanaatimize göre tefsir kitaplarında yer alan israiliyatın önemli nedenlerinden biri de budur. Oysa ilk muhataplar bu kıssalar hakkında böyle bir bilgiye ihtiyaç duymuyorlardı. Bu hususta Hz. Peygamber'e (s.a.v) de herhangi bir soru yöneltmiyorlardı. Bu durum, ilk muhataplara bildikleri kıssalar üzerinden mesaj verildiğini desteklemektedir.

Ortada bir mesaj ve bir de mesaj aracı varsa mutlaka mesaj verilecek bir kitle de mevcut demektir. Kur'ân'ın nüzul sürecine bakıl-

⁹ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 242-243.

¹⁰ bk. el-Kalem 68/10-14.

¹¹ bk. el-Kalem 68/17-33.

¹² el-Kalem 68/15.

¹³ bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VIII, 98; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1993, IV, 434.

dığı zaman kıssalar ile temelde üç topluma mesaj verildiği görülmektedir. Bu toplumlardan ilki Allah'ın peygamberine ve ona verilen vahye iman edip bu uğurda çeşitli sıkıntılara göğüs geren mümin toplum, ikincisi Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini kabul etmeyen, onunla mücadele eden ve ona iman edenleri sindirmeye, hatta yok etmeye çalışan müşrik toplum, üçüncüsü ise daha önce vahye mazhar olmuş ehl-i kitapır.

III. İlk Muhatapların Kıssa Bilgileri

Kur'ân kıssalarının nüzul süreci ve öncesindeki durumunun tespit edilebilmesi için o döneme ışık tutan, ayet, rivayet ve şiirlerden yararlanmak gerekir. Tespit edebildiğimiz kadar kıssaların o dönemde bilinip bilinmediği konusunda iki farklı görüş vardır. Bu görüşlerden birine göre Kur'ân kıssaları ilk muhataplar tarafından bilinmiyordu, diğerine göre ise biliniyordu.

Kur'ân-ı Kerim'de kıssalarla mesaj verilirken bilinen kıssaların mı, yoksa ilk muhatapların bilmedikleri kıssaların mı kullanıldığının ortaya çıkarılması için iki yol takip edilebilir. Bunlardan birincisi muhatap kitlenin durumundan hareket ederek ayetlere gitmek, ikincisi de konuyla ilgili ayetlerden ve diğer delillerden yola çıkarak muhatap kitlenin durumuna gitmek şeklinde olur. Burada ikinci yöntem takip edilecektir.

A) Bilinmediği İddiası

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber (s.a.v) ve kavminin önceki peygamberlerin kıssaları hakkında bir şey bilmediğini ifade eden bazı ayetler mevcuttur. Sözelimi “ تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا ” (Resûlüm!) *İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin.*)¹⁴ ayeti çok açık biçimde bunu ifade etmektedir. Şöyle ki; تِلْكَ kelimesi atfedilirken hem و harfi hem de ل harfi kullanılmıştır. Bilindiği gibi Arap dilinde bir kelimenin başında iki atıf harfi bulunmaz. Eğer bu örnekte olduğu gibi iki atıf harfi üst üste gelmişse mutlaka başka bir izahı vardır. Burada و harfinden sonra ل harfinin kullanılması tekit içindir. Ayetin dilimize yapılan çevirisinin “ne sen biliyordun ne de kavmin” şeklinde yapılması da bu vurguyu karşıla-

¹⁴ Hûd 11/49. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kur'ân kıssalarını vahiyden önce bilmediğini ifade edenlerin delil olarak ileri sürdükleri diğer ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/44; el-Ankebût 29/48, el-Kasas 28/44, 46.

mak içindir. Hâsılı bu ayet katî bir surette Hz. Peygamber'in (s.a.v) ve kavminin Nuh kıssasının Hûd suresinde anlatılan bölümünü bilmediğini ifade etmektedir. Nitekim bu ayeti yorumlayan otoriteler de bu görüşü destekleyen ifadeler kullanmışlardır.¹⁵ Mesele Taberî'ye (ö. 310) göre Nuh kıssası ile ilgili olarak Kur'ân'da anlatılanlar gaybî bilgilerdir. Bu haberler vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e (s.a.v) verilmiştir. Eğer vahiy olmasaydı Hz. Peygamber (s.a.v) ve kavmi bu haberleri öğrenemezdi. Taberî bu görüş hakkında Katâde'den (ö. 117) bir nakilde bulunmuş ve bunun dışında başka bir rivayet de zikretmemiştir.¹⁶

Kıssaların Hz. Peygamber (s.a.v) ve o dönemki Arap toplumu tarafından bilinmediğini iddia edenlerin ileri sürdükleri en güçlü delil yukarıda verilen ayettir. Bu görüşte olanlar bu ayetin dışında başka ayetleri de delil olarak getirmişlerdir. Bu ayetlerin bir kısmında önceki peygamberlerin kıssaları aktarılırken Hz. Peygamber'in (s.a.v) anlatılan olayın yaşandığı yerde olmadığını ifade etmektedir.¹⁷ Mesela bir ayette şöyle buyrulmaktadır: وَمَا كُنْتُمْ تَأْوِيًا فِي أَهْلِ

مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا (Sen Medyen halkı arasında oturmuş da, âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değilsin.)¹⁸ Bir diğer ayette ise doğrudan Kur'ân'ın kaynağı hakkında müşrik muhataplar tarafından meydana getirilen spekülasyonlara cevap niteliği taşımaktadır: وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُونَ مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ (Ey Resulüm! Sen vahyimizden önce kitap okuyan veya yazı yazan bir insan değildin; eğer böyle olsaydı, batıl iddia peşinde olanlar şüphe edebilirlerdi.)¹⁹

Bu ayetlerin içeriğinden dolayı kıssalar, Allah'ın insanlara iletmek istediği mesajın bir aracı olmasının yanı sıra nübüvvetin ispatı konusunda da gündeme gelmiştir. Tarihte ve günümüzde bazı ilim adamları Kur'an'daki gaybî bilgileri i'câz yönlerinden biri olarak ele almış ve gaybî bilgileri geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman diye üç kısma ayırarak işlemişlerdir. Bu âlimlere göre Hz. Muhammed (s.a.v) ile kavmi bu anlatılanları bilmiyordu. Kur'ân'da bu haberle-

¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 386; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 459; Neseî, Abdullah İbn Ahmed (ö. 710/1310), *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (nşr. Mervân Muhammed eş-Şa'âr), I-IV, Dâru'n-nefâis, Birinci Baskı, Beyrut 1996, II, 276.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVII, 56-57.

¹⁷ el-Kasas 28/44, 45, 46.

¹⁸ el-Kasas 28/45.

¹⁹ el-Ankebût 29/48.

rin yer alması onun nübüvvetinin delillerinden biridir. Zira önceki kitapları okuyamayan ve kıssaların gerçekleştiği dönemde yaşamamış birinin geçmiş olaylardan bahsetmesi ancak vahiy yoluyla mümkün olur.²⁰ Bâkullânî, Zerkânî ve Suat Yıldırım gibi ilim adamlarının bu görüşte olduğu bilinmektedir.

Peki buradan hareketle “Hz. Peygamber (s.a.v) ve Kur’ân vahiyinin ilk muhatapları kıssaları bilmiyordu” şeklinde bir genellemeye ulaşmak mümkün mü? Kıssaların nüzul sürecinde veya öncesinde muhatap kitleler tarafından bilinip bilinmediği meselesinde kesin bir kanaate varabilmek için konuyla ilgili diğer görüşün de ele alınması ve meselenin müşrik ve ehl-i kitap toplumu dikkate alarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

B) Kıssaların Bilindiğini İddiası

Kur’ân-ı Kerim’de bazı ayetlere, kadim Arap şiirine ve diğer delillere bakıldığında zaman kıssaların ilk muhatapları tarafından bilindiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Mesela وَعَادًا وَثَمُودَ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِينِهِمْ (Âd ve Semûd halklarını da imha ettik. Siz ey (Mekke’liler) bunu, kalan ev harabelerinden anlıyorsunuzdur.)²¹ ayeti ilk muhataplara bildikleri harabeler üzerinden mesaj verildiğini net bir şekilde ifade etmektedir. Tefsir kaynaklarında Mekkelilerin yolculukları esnasında bu bölgeden geçtiklerine ve buradaki harabeleri gördüklerine dair bilgiler de bunu desteklemektedir.²² Ayrıca cahiliye dönemine nispet edilen şiirlerde bu kanaati destekleyen beyitler bulunmaktadır. Bazı şiirlerde Âd ve Semûd kavimlerinin isimleri geçmektedir. Sözelimi meşhur Muhadram²³ şair Lebîd’in (ö. 545-661) divanında geçen şu beyitleri buna örnek olarak vermek mümkündür:

وَاللَّهُ رَبِّيَ مَا جَدُّ مَحْمُودُ	فُضِي الأُمُورُ وَأُنْجِزَ المَوْعُودُ
وَلَهُ أَثِيْتُ الحَيْرِ والمَعْدُودُ	وَلَهُ الفَوَاضِلُ والنَوَافِلُ والعَلا

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Bâkullânî, Ebû Bekir Muhammed, *İcâzu’l-Kur’ân (nşr. İmâdu’d-dîn Ahmed)*, Müessesetu’l-kutubi’s-sekâfiyye, Dördüncü Baskı, Beyrut 1997, s. 58, 74-75; Yıldırım, *Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, s. 195-198.

²¹ el-Ankebût 29/38. Konuyla ilgili diğer ayetler için bk. Yunus 10/13-14; el-Hacc 22/42-46, er-Rûm 30/9.

²² Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 439; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 209; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, III, 372; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 423.

²³ Muhadramûn hakkında bilgi için bk. Ögmuş, Harun, *Kur’ân Yorumunda Şiirin Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 96-97.

ولقد بلت إرم وعاد كيدُهُ

ولقد بلت إرم وعاد كيدُهُ

فَهُمْ بِأَفْنِيَةِ النَّبِيِّتِ هُمُودُ

خَلُّوا ثِيَابَهُمْ عَلَى عَوْرَاتِهِمْ

İşler tamamlandı, gerçekleşti vaad

Allah Rabbim yücedir O ve mahmûd

O'nundur hep ihsanlar, güzellikler ve yücelikler

O'nundur hep hayırlar, sayılabilen bütün nimetler

İrem ve Âd tattılar Allah'ın sınamasını

Onlardan sonrada tattı Semûd Allah'ın sınamasını

Elbiselerini çekip örttüler avret mahallerini

Onlar evlerinin avlusunda cansız yatar durur.²⁴

Hûd peygamber ve Âd kavminden Kur'ân'da çok bahsedilmektedir.²⁵ Hatta Hûd peygamberin ismi Kur'ân'da bir sureye ad olmuştur. Kur'ân'da Hud peygambere ve kavmine bu kadar çok yer verilmesi Mekkeli müşrikler tarafından onların bilindiği şeklinde yorumlanabilir.

db | 203

Arap atasözlerinde de Âd kavmi ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Mesela أَكْفُرُ مِنْ جَمَارٍ atasözünde ismi geçen Hımâr adlı kimsenin Âd kavminden olduğu söylenir.²⁶

Cevâd Ali'nin ifadesine göre günümüzde bile uzak yerlerden insanlar Şa'ban ayınının 11. günü Âd kavminin yaşadığı yerde bulunan "Kabru Hûd/Hûd Türbesi" olarak bilinen mekânı ziyaret etmek için gelirler. Muhtemelen bu yer câhiliye Araplarının kutsadığı bir mekândır. Bu bölgede yok olmuş şehirlerin kalıntılarını görmek mümkündür. Vadinin iki tarafında da mağaralar ve kayalara işlenmiş yazı ve resimler görülür. Bütün bunlar bu gölgenin daha önce yerleşim yeri olduğunu, sonra doğal felaketler sonucu terk edildiğini göstermektedir.²⁷ Cevâd Ali'nin verdiği bilgilerden hareketle bu bölgenin Hûd peygamberden günümüze kadar bölgede yaşayan

²⁴ Cüzeynî, İbrahim, *Şerhu Dîvâni Lebîd b. Rabîa el-Âmirî*, Dâru'l-kâmûsi'l-hadis, Beyrut ts. s. 38.

²⁵ bk. el-A'râf 7/65, 74; eş-Şuarâ 26/124; Fussilet 41/13; ez-Zâriyât 51/41.

²⁶ bk. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Birinci Baskı, Beyrut ts., IV, 208; Zebîdî, Muhibbüddin Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murtezâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus (nşr. Ali Şeyrî)*, I-XX, Beyrut, 1994, XI, 79,

²⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, yy 1993, I, 312.

insanlar tarafından bilindiği söylenebilir. Bölgenin çevrede yaşayan insanlar tarafından bilinmesi aynı zamanda orada yaşanan olağan-dışı olayların da nesilden nesile aktarıldığı sonucuna bizi götürür.

Bazı bilgilere göre Araplar arasında neslinin Hûd peygamberin soyundan geldiğini iddia edenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit'e nispet edilen şu beyit bunu göstermektedir:

أبونا نبي الله هود بن عابر

Atamız Allah'ın peygamberi Hûd b. Âbir.

Cevâd Ali bu beytin sonradan ona nispet edildiğini ifade eder.²⁸ Bu konuda Alkame Zü Cedn'e de benzer bir şiir nispet edilmiştir.²⁹ Hassân b. Sâbit'e nispet edilen beytin sıhhati konusundaki tartışmalar, Arapların Âd kavmi ile bir bağ kurma düşüncelerinin olduğu görüşüne zarar vermez. Farklı şairlerin kendilerini Âd'a nispet etmeleri veya başkalarının onlar adına böyle bir nispette bulunmaları toplumda bunun bir yerinin olduğunu gösterir.

204 | db

Câhiliye dönemi veya Kur'ân'a muasır şairlerin şiirlerinde önceki peygamberler hakkında bir takım bilgilere ait örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela hanif şair Ümeyye b. Ebî Salt'ın şiirlerinde Hz. Adem'den,³⁰ Nuh'tan,³¹ İbrahim'den³², Zülkarney'den,³³ Lokmân'dan,³⁴ Lût'tan,³⁵ hatta Sedûm'dan³⁶ ve Firavun'dan³⁷ bahsedilmektedir.

²⁸ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 314.

²⁹ bk. Ebû Ali Muhammed b. Ali b. Rezin el-Huzâî Di'bil (246/860), *Vesâyâ'l-mülûk ve ebnâ'il-mülûk min veledi kahtân b. Hûd (nşr. Nizar Abaza)*, Beyrut, Dâru Sâdir 1997, s. 24.. Alkame'ye nispet edilen beyit şöyledir:

أبونا نبي الله هود بن صالح
فنحن بنو هود النبي المطهر
لنا المملك في شرق البلاد وغربها
ومفخرنا يسمو على كل مفخر

Atamız Hûd b. Şâlih/Biz temiz peygamber Hûd'un oğullarıyız

Doğuda da batıda da hakimiyet bizim/Övüneceğimiz şeyler her türlü övünülecek şeyden çoktur.

³⁰ el-Hadîsî, Behçet Abdulğafûr, *Ümeyye b. Ebi's-Salt Hayâtuhû ve şî'ruhu*, Silsiletu'l-hizâneti't-turâs, s. 93, 182, 222, 260.

³¹ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi Salt*, s. 107, 109, 138, 142.

³² el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi Salt*, s. 179, 251,

³³ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi Salt*, s. 334.

³⁴ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi Salt*, s. 260-261.

³⁵ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi Salt*, s. 107.

³⁶ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebi Salt*, s. 107.

Câhiliye şiirinin en meşhur derlemesi olan el-Muallakatu's-seb'a'nın şairlerinden Tarafe b. el-Abd'in divanında ise israiloğullarının peygamberlerinden söz edilmektedir. Mesela Hz. Davud hakkında şöyle bir beyit yer almaktadır:

وهم ما هم إذا ما لبسوا نَسَجَ داوُدَ لِبَاسٍ مُحْتَضِرٍ
وَتَسَاقَى الْقَوْمِ كَأَسَا مُرَّةً وَعَلَا الْخَيْلَ دِمَاءَ كَالشَّقِيرِ

Onlar öyle kahramanlar ki!

Kaçınılmaz bir savaş için giydiler mi Davud'un yaptığı zırhı

İnsanlar birbirine acı ölüm kadehini sunar

Şakırı³⁸ andırırçasına fişkirir atların kanı³⁹

Nüzul ortamı ve öncesi şiirlerde peygamber kıssaları temalarını örneklendirerek mesele daha geniş bir araştırma konusu yapılabilir. Ancak buraya kadar verilen farklı örneklerden câhiliye şiiri hakkında yapılan bütün tartışmaları bir kenara bırakarak,⁴⁰ vahiy ortamında Arap toplumu içinde peygamber kıssaları hakkında bir takım malumatların bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Hem müşriklerin, hem haniflerin, hem de sonradan müslüman olmuş şairlerin beyitlerinde peygamber kıssaları hakkında bilgilere rastlanır.

³⁷ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebî Salt*, s. 218, 256.

³⁸ Şakır Esmâ'î'nin ifadesine göre kırmızı meyveleri olan bir ağaçtır. bk. Şentemerî, *A'lem, Dîvânü Tarafe b. el-Abd (nşr. Düreyye el-Hatîb, Lütfî es-Sakkâl)*, yy 1975, s. 64.

³⁹ Şentemerî, *A'lem, Dîvânü Tarafe b. el-Abd*, s. 64.

Nâbiğa ez-Zübyânî'nin (ö. 602) divanında da Hz. Süleyman'dan ve cinlerden söz edilmektedir:

فضلاً على الناس في الأدنى وفي البعد	فتلك تبلغني النعمان ، إن له
ولا أحاشي من الأقوام من أحد	ولا أرى فاعلاً في الناس يشبهه
قم في البرية فاحدها عن الفند	إلا سليمان إذ قال الإله له
يئنون تدمر بالصفاح والعمد	وختيس الجن ! إني قد أذنت لهم

Bu deve ulaştırarak elbet beni Numan'a
Yakın uzak her insana vardır bir iyiliği onun
İnsanlarda göremiyorum benzeyen birini ona
Kavimlerden hiç kimseyi ayrı tutmam bundan
Ama Süleyman hariç... İlah buyurdu ona:
İnsanlar arasında kalk ve yanlış düşünceleri engelle
Cinleri kullan! Zira onlara izin verdim ben

Tedmur şehrini taşlarla ve mermer sütunlarla kursunlar diye. bk. Nâbiğa ez-Zübyânî, *Divân (nşr. Kerem el-Bustânî)*, Dâru Sâdır, Beyrut 1963, s. 33.

⁴⁰ Ayıntılı bilgi için bk. Ögmüş, *Harun, Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri*, s. 47-56.

Hız. Âişe'den nakledilen bir rivayette de nüzul sürecinde kıssalar hakkında çeşitli malumatların mevcudiyetine ilişkin folklorik değerde bir bilgi mevcuttur. Hız. Peygamber (s.a.v) Tebûk veya Hayber'den döndüğü bir sırada Hız. Âişe'nin bez bebeklerini görmüştü. Bu bebeklerin arasında bulunan kanatlı bir at kendisinin dikkatini çekmiş ve bundan dolayı Hız. Âişe'ye latife yapmıştı. Bunun üzerine Hız. Âişe de Hız. Süleyman'ın atı ile istişhâdda bulunmuştu. Bu hazır cevap karşısında Hız. Peygamber (s.a.v), azı dişleri görünecek şekilde gülmüştür.⁴¹ Bu rivayet göstermektedir ki, kıssalar hakkında nüzul sürecinde Kur'ân'da anlatılan bilgilerden daha fazlası biliniyordu.

Kur'ân'ın diğer muhatapları olan ehl-i kitabın ise durumu, Mekkeli müşriklerden oldukça farklıdır. Onlar hem Kitab-ı Mukaddes'in bilgisine hem de sözlü kültüre sahip bir toplumdur. Elimizdeki Kitab-ı Mukaddes nüshası kıssalar hakkında çok cüzî ayrıntılara varıncaya kadar bilgi sahibi olduklarını göstermektedir.

IV. Muhatap Kitleye Göre Kıssaların Değerlendirilmesi

206 | db

Bilindiği gibi Kur'ân'ın nüzulü Mekke'de başlamış ve Hız. Peygamber'in (s.a.v) bulunduğu şehir, bölge ve mekâna bağlı olarak devam etmiştir. Sure ve ayetler Hız. Peygamber (s.a.v) Mekke'de olduğu sürece Mekke'de, Medine'de olduğu sürece de Medine'de nazil olmuştur. Bu durum Kur'ân'ın doğal olarak muhataplarının da değişmesine neden olmuştur. Her ne kadar Mekke'de ehl-i kitaptan meydana gelen küçük gruplardan söz edilse de⁴² Mekke'nin çoğunluğu müşrik Araplardan meydana geliyordu. Ayrıca bu toplumda haniflerin varlığı da bilinmekteydi. Hâsılı Milâdî VII. asırda Mekke'nin dînî yapısı göz önünde bulundurulduğu zaman bu şehirde müşriklerin ağırlığının olduğu görülür. Hal böyle olunca da Kur'ân'ın ilk hedef kitleleri Mekke'li müşrikler olmuştur denebilir.

Hız. Muhammed'in (s.a.v) hicretinden önce İslam, Medine'de müşriklerden ve ehl-i kitaptan meydana gelen bir toplumda yayılmaya başlamıştı. Hız. Peygamber'in (s.a.v) Medine'ye hicretinden

⁴¹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 54.

⁴² Müşriklerin Hız. Peygamber'in (s.a.v) kendisinden etkilendiğini iddia ettikleri Hıristiyan demirci Cebr er-Rûmî, Tevrat ve İncil'i iyi bildiği iddia edilen Yesâr er-Rûmî, Huveytub b. Abdiluzzâ'nın hizmetçisi Âiş Mekke'de bulunan ehl-i kitaba örnek olarak verilebilir. bk. Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı* (Çev. Mehmet Yolcu), Ekin Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1998, I, 94.

önce bu şehrin dini yapısı, Müslümanlar, müşrikler ve ehl-i kitaptan meydana geliyordu. Burada Mekke'den farklı olarak ehl-i kitabın, özellikle de Yahudilerin önemli bir orana sahip oldukları ve toplum içinde etkili oldukları görülmektedir. Şehrin tarımsal, ekonomik, siyasi ve dini yapılanmasında Yahudiler büyük etkiye sahipti. Dolayısıyla onların Kur'ân vahiy tarafından dikkate alınmasında yadırganacak bir durum yoktur. Buradan hareketle denilebilir ki, Medine'de müşriklerin yanı sıra büyük çoğunluğu Yahudi olan ehl-i kitaptan meydana gelen bir muhatap kitle vardı.

Medinelilerin müşrik kesimi Mekkeli müşriklerle ortak inanç, dil ve kültüre sahipken Yahudilerin ise Kitab-ı Mukaddes'in bilgisine sahip olmaları bakımından onlardan ayrıldığı görülür.

Buraya kadar verilen genel bilgilerden Kur'ân'ın ilk muhataplarının müşrikler ile ehl-i kitap olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân kıssalarının bilinip bilinmediği konusunu da bu kitlelere göre değerlendirmek daha uygun olacaktır.

A) Mekkelilerin Durumu

Nüzul ortamına ve öncesine ait şiirler ile yukarıda zikri geçen bazı ayetlerden anlaşıldığına göre kıssaların bir kısmı müşrik Araplar tarafından bilinmekteydi.

Aynı şekilde Kitab-ı Mukaddes'te de Kur'ân kıssalarının büyük bölümü zikredilmekle birlikte bazı Kur'ân kıssalarından hiç söz edilmemektedir. Mesela Hz. Adem'den, Hz. Nuh'tan, Hz. Yusuf'tan bahsedilirken Salih peygamberden ve onun kavmi Semûd'dan, Hûd peygamberden ve onun kavmi Âd'dan hiç bahsedilmemektedir. Bu da Mekke toplumunun Kitab-ı Mukaddes'te temas edilmeyen bazı kıssaları bildiklerine veya aşına olduklarına delalet eder.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Kur'ân kıssalarının vahiy öncesinde bilinip bilinmediği ile ilgili olarak ileri sürülen görüşlerden birine göre Kur'ân kıssaları Hz. Muhammed (s.a.v) ve kavmi tarafından bilinmiyordu. Eski milletler hakkında anlatılanlar gaybî bilgilerdir. Bu haberlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) iletilmesi ve Mekkelilere anlatılması Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biridir. Okuma yazma bilmeyen Muhammed'in bu kıssalardan söz etmesi onun peygamber olduğunun delilleri arasında sayılır.⁴³ Diğer görüşe göre ise bunlar

⁴³ Bâkılânî, *İcâzu'l-Kur'ân, İcâzu'l-Kur'ân*, s. 58; Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 195-198.

Kur'ân'ın ilk muhatapları arasında bilinen kıssalardır. Kur'ân mesajını insanlara iletmek için onların bildiği, aşına olduğu kıssaları seçmiş ve bu kıssalar üzerinden onlara mesajlar ulaştırmıştır.⁴⁴

Son dönemlere kadar İslam literatüründe Kur'ân kıssalarının gerçekliği ile ilgili olarak bir tartışma yoktur. XX. yüzyılda Batı'daki bir takım araştırmaların ve edebiyat çalışmalarının etkisinde kalan bazı araştırmacılar tarafından Kur'ân kıssalarının gerçek dışı olduğu, birer temsilden ibaret olduğu ve bunların kutsal mesajı iletmek için birer araç olduğu konusunda görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler kıssaların câhiliye döneminde biliniyor bilinmediği meselesini önemli hâle getirmiştir.⁴⁵ Ahmed Han ve Muhammed Davud Rehber gibi yorumcular Kur'ân kıssalarının vahyin indiği ortamda bilindiğini iddia etmişlerdir.⁴⁶ Ancak bu makale çerçevesinde kıssaların biliniyor bilinmediği konusu üzerine bina edilen görüşler araştırma konusu yapılmayacaktır. Zira bu başlı başına bir araştırma konusudur. Burada sadece kıssaların biliniyor bilinmediği olgusu üzerinde durulacaktır. Bu tür tartışmalar da konunun bu şekilde ele alınmasının önemini göstermektedir.

208 | db

Nuh kıssasının Hûd Suresi'nde anlatılan bölümünün Hz. Peygamber (s.a.v) ve kavmi tarafından bilinmediğini anlatan ayetten yola çıkarak "Kur'ân kıssaları vahyin ilk muhatapları tarafından bilinmiyordu." şeklinde bir genellemeye ulaşmak mümkün müdür? Daha da ileri gidip "Kıssalar Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiği gaybî bilgiler olup Hz. Peygamber'in (s.a.v) nübüvvetine delalet etmektedir. Şöyle ki; Hz. Peygamber (s.a.v) okur-yazar değildi. Dolayısıyla önceki kitapları okuma ve onlardan nakilde bulunma imkânı yoktu. Eğer bu kıssaları anlatıyorsa onun bir bilgi kaynağının olması gere-

⁴⁴ Bûtî, *min Ravâi'l-Kur'ân*, s. 205; Halefullah, Muhammed, *el-Fennu'l-Kasasî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Müessesetü'l-Intişârî'l-Arabî, Dördüncü Baskı, Beyrut 1999, s. 254; Ayrıca bk. Halîl Abdülkerim'in Halefullah'ın kitabına yazdığı şerh ve ta'like bk. Halefullah, *el-Fennu'l-Kasasî*, s. 244-264.

Bûtî, "min Ravâi'l-Kur'ân" adlı eserinde isim vermeden bir müelliften ve onun Kur'ân kıssaları hakkındaki görüşlerinden söz etmektedir. O müellif şöyle söylemektedir: "Arap literatürü çok sayıda kassa, diyalog, anlatı (esmar) ve hurafe içermektedir. Bunların hepsi Arap toplumunu tanıtmakta ve özelliklerini bize göstermektedir. Mesela Kur'ân bu kıssalardan birçoğuna kendilerinden ibret alınacak yönleri açıklamak için kısaca işaret etmiştir. Kur'ân'ın bu kıssalara işaret etmesi bu kıssaların Arap yarımadasında dilden dile dolaşan yaygın halk hikâyeleri olduğunu gösterir." bk. Bûtî, *min Ravâi'l-Kur'ân*, s. 205.

⁴⁵ bk. Bûtî, *min Ravâi'l-Kur'ân*, s. 205.

⁴⁶ Baljon, J.M.S., *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler (çev. Şaban Ali Düzgün)*, Fecr Yayınevi, Ankara 1994, s. 32, 90.

kir. Söz konusu bilgi kaynağı da vahiydir. Hal böyle olunca Hz. Muhammed (s.a.v) bir peygamberdir.” şeklinde bir sonuca ulaşılabilir mi? Nübüvvetin bu şekilde ispatı noktasında müşrikler ile ehl-i kitabın aynı olduğu söylenebilir mi? Bu ve benzeri ayetlerden hareketle bütün kıssalar hakkında aynı sonuca varılabilir mi? Konunun tam olarak anlaşılması için bu soruların yanıtlanması gerekmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hûd Suresi’ndeki ayet Nuh kıssası hakkındadır. Nuh kıssası meşhur bir hadisedir. Bunun câhiliye toplumu tarafından bilinmediğini düşünmek zor bir ihtimaldir. Müfessir Hâzin olaya bu noktadan yaklaşarak diğer tefsir otoriteleri gibi genel ifadeler kullanmak yerine ayete farklı bir yorum getirmiştir. Ona göre bu kıssa nüzul çevresinde bilinmekte idi. Ancak kıssa ana hatları ile bilindiği için ayetteki ayrıntılar muhataplar açısından malum değildi.⁴⁷ Bu yüzden kıssanın Kur’ân’da anlatılan kısmı gaybi bir bilgi olarak nitelendirilmiştir. Nitekim Tahir b. Âşûr da benzer bir yorum yapmıştır. Ona göre nüzul sürecinde Araplar, kıssaların genel yapısından öte bir şey bilmiyorlardı. Mesela geçmiş zamanlarda Nuh adında bir peygamber’in yaşadığından, onun ve kavminin başına tufan hadisenin geldiğinden daha fazla bilgiye sahip değillerdi. Diğer ayrıntılar ise onlara göre gaybtı. Onlar da diğer milletler gibi Nuh’un dördüncü oğlunu, bu oğlun babasına isyan etmesini, boğulmasını, geminin durması sırasında Allah’ın Hz. Nuh’a seslenmesini, Nuh gemiyi yaparken kavminin onunla alay etmesini ve Nuh ile kavmi arasında geçen diyalogları bilmiyorlardı.⁴⁸

Hz. Peygamber’in (s.a.v) muasırı olan hanif şair Ümeyye b. Ebî Salt’ın şiirlerinde kıssaların önemli bir yer tuttuğu daha önce ifade edilmişti. Onun temas ettiği kıssalar iki kategoride toplanmaktadır. Birinci kategoride o dönemde insanların dilden dile aktardığı hikâyeler, diğer kategoride ise Kitab-ı Mukaddes ve Kur’ân’dan alındığı izlenimini veren dini kıssalardır.⁴⁹ Mesela Ümeyye b. Ebî Salt Nuh kıssası çerçevesinde horoz, güvercin ve karga kıssalarını anlatmaktadır. Söz konusu beyitler şu şekildedir:

⁴⁷ Hâzin, Alâuddin Ali İbn Muhammed İbn İbrahim (ö. 741/1341), *Lübâbu’t-tevîl ve mâni’t-tenzîl* (nşr. Abdusselâm Şâhîn), I-IV, Dûru’l-kütübîl-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995, III, 236.

⁴⁸ Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XII, 92.

⁴⁹ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebî Salt*, s. 106.

وَأَيَّةَ قَامَ يَنْطِقُ كُلُّ شَيْءٍ
وَأَرْسَلْتُ الْحَمَامَةَ بَعْدَ سَبْعِ
تَدَلَّ عَلَى الْمَهَالِكِ لَا تَهَابُ
وَعَثَّهَا مِنَ الْمَاءِ الْعِبَابُ
لَهَا طَوْقًا كَمَا عَقَدَ السِّخَابُ
وَإِنْ تُقْتَلْ فَلَيْسَ لَهُ اسْتِلَابُ
بِأَيَّةٍ قَامَ يَنْطِقُ كُلُّ شَيْءٍ
وَأَرْسَلْتُ الْحَمَامَةَ بَعْدَ سَبْعِ
تَلْمَسُ هَلْ تَرَى فِي الْأَرْضِ عَيْنًا
فَلَمَّا فَزَسُوا الْآيَاتِ صَاغُوا
إِذَا مَاتَ تَوَرَّثَهُ بَنِيهَا

Her şey bir ayet ile konuşur oldu
Karga ihanet etti horozun emanetine
Yedi gün sonra güvercin gönderildi
Göstersiz diye cesurca tehlikeli yerleri
Yeryüzünde bir göz var mı diye arayıp durdu
Derken bir su dalgası aldı yuttu onu
Bir aslanın avını parçalamaya yönelmesi gibi bir hayat belirtisi
arayınca
Karanfilden yapılmış taşsız gerdanlık gibi bir gerdanlık yaptılar
ona

Eğer o ölürse bunu çocuklarına verir...

Eğer o öldürülürse yoktur alınma imkânı gerdanlığın ondan. ..

İbn Kuteybe Ümeyye'nin bu kıssa konusunda Kitab-ı Mukad-
des'ten ve ehl-i kitabın sözlü anlatımından esinlendiğini ifade
eder.⁵⁰

Nuh Peygamber'in kıssası günümüzde mütedavel olan Kitab-ı
Mukaddes'te şöyle anlatılmaktadır: “Kırk gün sonra Nuh yapmış
olduğu geminin penceresini açtı. Kuzgunu dışarı gönderdi. Kuzgun
sular kuruyuncaya kadar dönmedi, uçup durdu. Bunun üzerine Nuh
suların yeryüzünden çekilip çekilmediğini anlamak için güvercini
gönderdi. Güvercin konacak bir yer bulamadı, çünkü her yer suyla
kaplıydı. Gemiye, Nuh'un yanına döndü. Nuh uzanıp güvercini tut-
tu ve gemiye, yanına aldı. Yedi gün daha bekledi, sonra güvercini
yine dışarı saldı. Güvercin gagasında yeni kopmuş bir zeytin yapra-
ğıyla akşamleyin geri döndü. O zaman Nuh suların yeryüzünden
çekilmiş olduğunu anladı Yedi gün daha bekledikten sonra güverci-
ni yine gönderdi. Bu kez güvercin geri dönmedi.”⁵¹

Kur'ân-ı Kerim'de tufan sonrasında Hz. Nuh'un gemiden inmesi
anlatılırken ne kargadan, ne de güvercinden söz edilmiştir. Bunun
yerine Allah'ın Nuh'a seslenişinden, güvence ve bereket vaadinden

⁵⁰ el-Hadîsî, *Ümeyye b. Ebî Salt*, s. 107; bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, I, 460,

⁵¹ Yaralı, “Tufanın Sonu”, 8/1-12.

bahsedilmiştir.⁵² Ancak tefsir kaynaklarında Hz. Nuh'un karga ve güvercin gönderdiği anlatılmaktadır. Burada anlatılanlar Ümeyye b. Ebi Salt'ın şiirinde tasvir edilenler ile benzerlik göstermektedir. Ama onun şiirinde Kur'ân ve Tevrat'ta olmayan ayrıntılar da mevcuttur.

Tefsir kaynaklarında nakledilen haberler ile Ümeyye b. Ebi Salt'ın şiirleri göstermektedir ki, Kur'ân'ın ilk muhataplarının bulunduğu çevrede Hz. Muhammed'in (s.a.v) tebliğ ettiği vahyî bilgilerin ve Kitab-ı Mukaddes'te anlatılanların dışında kıssalar hakkında bazı bilgiler mevcuttu. Bu bilgilerin kaynağı ehl-i kitabın, özellikle de Yahudilerin sözlü kültürleri olabileceği gibi, Mekkeli müşriklerin onlardan esinlenerek ya da atalarından devralarak nesilden nesile aktardıkları hikayeler de olabilir. Her durumda bunlar, o dönemde Kur'ân kıssalarının kısmen de olsa bilindiği konusunda bir fikir vermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Nuh peygamberin kavmine ait olduğu ifade edilen putlardan vedd, süvâ', yeğûs, ye'ûk ve nesrin Arap kabilelerine intikal etmesi müşrik Arap toplumunun Nuh peygamberin kıssası hakkında bilgi sahibi olduğunu gösteren başka bir hakikattir. En yetkin hadis otoritelerinden İmam Buhârî'nin İbn Abbâs'tan naklettiği rivayete göre Devmetü'l-cendel mevkiinde bulunan vedd Kelb kabilesinin, süvâ' Hüzeyl kabilesinin, Sebe' yakınlarındaki Cevf mevkiinde bulunan yeğûs önceleri Murâd kabilesinin putu iken sonraları Gutayfoğullarının, ye'ûk Hemdân kabilesinin ve nesr Himyer'in Zülkelâ boyunun putudur. Bu putlara, Nûh kavmine mensup sâlih kimselerin isimleri verilmişti. Bu sâlih insanlar öldükleri zaman şeytan onların halkına "Bu insanların oturdukları meclislere onların birer heykellerini yapın! Bu heykellere de onların isimlerini verin" diye telkinde bulunmuştur. Onlar da şeytanın bu isteğini yerine getirmişlerdi. İlk başlarda bu putlara tapılmamıştı. Ancak bu putları diken nesiller ölüp ilim de kalmayınca bunlara tapılmaya başlanmıştır.⁵³ Tefsir kaynaklarında bu putların farklı kabilelere nispet edildiği görülmektedir.⁵⁴ Siyer kaynaklarında da benzer durum söz konusudur. Fakat bu farklı rivayetler bu putların Arap kabileleri tarafından bilindiği ve kendilerine ibadet edildiği konusunda birleşmektedir. Putların hangi kabileye ait olduğunun tespiti

⁵² Hûd 11/44-48.

⁵³ Buhârî, "Tefsîr", 65/71; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIX, 99; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, IV, 435.

⁵⁴ Zemaşerî, *Keşşâf*, IV, 607; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 531.

ise araştırmanın dışında kalmaktadır. Burada verilen bilgiler Kur'ân vahyinden önce Nuh kavminin putlarının müşrik Arap toplumuna intikal ettiğini kesin olarak göstermektedir. Dolayısıyla nübüvvet öncesi pagan Arap toplumunda Nuh peygamberin dönemi hakkında bir takım bilgiler mevcuttu. Bu bilgiler de putlar örneğinde olduğu gibi Kur'ân'ın anlattıkları ile zaman zaman paralellik arz etmekteydi.

Müşrik Araplarda görülen Abdulvedd, Abdulyeğûs gibi isimler de Nuh peygamberin toplumundan Mekkeli müşriklere intikal eden bu putların Araplar arasında ne kadar benimsendiği konusunda ayrı bir fikir vermenin yanı sıra kıssaların vahiy öncesi bilindiğine dair bir işaret de taşımaktadır.⁵⁵ Mesela Câhiliye döneminde görüşüne müracaat edilen kimselerden olan Düreyd b. Sımme'ye nispet edilen şiirde Abdulyeğûs ismi geçmektedir. Eşi onun ölen kardeşi için ağlaması gerektiğini söyleyince Düreyd kendisinin metanetli yarattığını ifade ettikten sonra kardeşlerinin başına gelen musibetleri sıralamıştır. Önce Gatafan oğullarının öldürdüğü kardeşi Abdulah'tan, ardından Ebû Bekir oğullarının öldürdüğü kardeşinden, sonra da Mürreoğullarının öldürdüğü kardeşi Abdulyeğûs'tan söz etmiştir. Bu beyitlerde "Allah" isminin ve putlara takılan adların abd kelimesi ile birlikte insanlara isim olarak verilmesi şirkin toplumdaki yerini göstermektedir. Bir de Nuh peygamberin kavmine mensup bir putun Arap toplumunda bir kimseye isim verilirken kullanıldığına delâlet etmektedir. Abdulyeğûs isminin geçtiği beyit şöyledir:

212 | db

وَعَزَّ الْمَصَابُ جَثُوَ قَبْرِ عَلِيٍّ قَبْرِ
وَعَبْدٌ يَغُوثٌ تَحْجِلُ الطَّيْرُ حَوْلَهُ

Yoksa başına kuşların üşüştüğü Abdulyeğûs'a mı ağlayayım

Musibetler birbiri ardınca geldi, bir kabir kapanmadan öteki açıldı.⁵⁶

Müşriklerin ne surette kıssalar hakkında bilgiye sahip oldukları konusunda tek tek kıssaları ele alarak kesin bir şey söylemek oldukça zor görünmektedir. Yine de onların bu bilgilere nasıl ulaştıkları konusunda şu şekilde bir genelleme yapmak mümkündür:

⁵⁵ bk. Zemaşerî, *Keşşaf*, IV, 607.

⁵⁶ Hamâse, *Umeyye b. Ebî Salt*, s. 231.

a) Semâ': Müşrik Araplar fil hadisesi, Âd ve Semûd kıssalarında olduğu gibi bazı kıssaları atalarından dinleyerek öğrenmişlerdir.

b) Yazılı metinler: Câhiliye döneminde bazı Araplar Hıristiyanlığı seçmişti. Bunlardan biri Hz. Hatice'nin akrabası Varaka b. Nevfel'di. Kaynaklar onun ehl-i kitaba ait kutsal metinleri okuyabildiğini nakleder. Bu da o kitaplardan müşrik topluma doğru bir bilgi akışının olduğunu gösterir.

c) Ehl-i Kitap: Müşrikler ehl-i kitaptan kıssalar konusunda çeşitli yollardan bilgi almış olabilirler. Bazı bilgileri onlarla münasebeti olan kimseler kanalıyla öğrenmiş olabilirler. Mesela Hanif şair Ümeyye b. Ebi Salt ehl-i kitaptan kıssa aktarmakla suçlanmıştır.

Müşrikler bazı bilgileri ehl-i kitaba soru sorarak almışlardır. Tefsir kaynaklarında anlatıldığına göre Kureyşli müşrikler Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebî Muayt'ı Medine'deki Yahudi âlimlere gönderip Hz. Muhammed'in durumunu onlara sormalarını istemişlerdi. Yahudiler onlardan Hz. Peygamber'e ashab-ı kehf ve Zülkarneyn hakkında soru sormalarını istemişlerdi. Bu durum vahiyden önce bazı kıssaların Yahudilerden Araplara intikal ettiğini göstermektedir. Ayrıca müşrik Arapların Nadr ile Ukbe'yi Yahudilere gönderirken "Onlar ilk kitapların sahipleridir. Bizde olmayan peygamber haberleri onlarda vardır."⁵⁷ sözleri de bazı kıssaların Mekke toplumu tarafından bilindiğini, Yahudilerin ise kıssalar hakkında onlardan daha fazla malumat sahibi olduklarını gösterir.

Mekkeli müşriklerin bazı bilgileri de Mekke'de yaşayan ehl-i kitaba mensup kimselerden dinlemeleri de ihtimal dâhilindedir. Eğer böyle bir ihtimal olmasaydı müşrikler Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kur'ân'ı bir yabancından öğrendiğini iddia etmezlerdi.⁵⁸

B) Ehl-i Kitap'ın Durumu

Kur'ân'ın ilk muhataplarının kıssaları bilip bilmediği konusunda bir fikir beyan edebilmek için her ne kadar Hz. Peygamber'in (s.a.v) kavminden olmasa da ehl-i kitap açısından da konuyu değerlendirmek gerekir. Bu değerlendirme müşrik Araplar hakkındaki değerlendirmeye göre oldukça kolaydır.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 191.

⁵⁸ en-Nahl 16/103.

Bu araştırmada Kitab-ı Mukaddes'ten yapılan alıntıdan Yahudilerin yazılı metinlerinde Nuh kıssasının oldukça ayrıntılı sayılabilecek tarzda geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla onların kıssalar konusunda yazılı belgeye dayanma bakımından müşrik Araplardan farklı oldukları ortadadır. Ayrıca Yahudilere ait sözlü bir kültür de vardı. Dolayısıyla nceki peygamberler, toplumlar ve olaylar hakkında onların bilgi sahibi olma imknları müşriklere nazaran daha yüksekti.

Biraz nce Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı strateji geliştirmek için Yahudilere müracaat ettiklerinden söz edilmiş, Yahudilerin de onlara bazı kıssalar hakkında Allah Resulü'ne (s.a.v) soru sormalarını telkin ettikleri beyan edilmişti. İslam kaynaklarında geçen bu rivayet Yahudilerin kıssalar hakkında bilgi sahibi olduklarını gösteren önemli delillerden biridir.

Mekkeli müşrikler Kur'ân'ı Allah'ın dışında bir kaynağa nispet etmek için her türlü yola başvurmuşlardı. Bu yollardan biri de mantık örgüsünden tamamen uzak olan bir iddia idi. Müşrikler Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mekke'de yaşayan Hıristiyan birinden Kur'ân'ı öğrendiğini iddia etmişlerdi.⁵⁹ Bu iddia Kur'ân tarafından şiddetle reddedilmiş ve tutarsızlığı gayet açık biçimde ortaya konmuştu. Bu hadise müşriklerin vahiy karşısındaki tutumunu göstermenin yanı sıra o dönemki Mekke toplumunun eski milletlerin varlığından haberdar olduklarını ve bu bilgilerinde daha ziyade ehl-i kitap tarafından bilindiğine inandiğını göstermektedir.

Nzl öncesinden ve sürecinde Yahudi ve Hıristiyanlardan meydana gelen ehl-i kitabın kıssaları bilme konusunda müşrik Araplardan daha ileride oldukları rahatlıkla söylenebilir.

Sonuç

Kur'ân kıssalarının nzl öncesindeki bilinip bilinmediğini tespit konusunda muhatapların durumu önemlidir. Kur'ân'ın ilk muhatapları müşrik Araplar ve çoğunluğu Yahudilerden oluşan ehl-i kitaptır. Mekkelilerin kıssalar hakkında bilgi sahibi oldukları konusunda ayetler vardır. Bahçe sahibi kardeşler, fil kıssası, d ve Semûd örneklerinde olduğu gibi kıssaların bir bütün şeklinde değil de, mesajı ilgilendiren boyutu kadar kesit kesit verilmesi bunun en büyük delilidir. Ayrıca nzl süresi ve öncesinde yaşamış şairlere

⁵⁹ en-Nahl 16/103.

nispet edilen şiirler ile bu kıssaların ayrıntıları hakkında tefsir kitaplarında aktarılan rivayetler de bunu desteklemektedir. Kur'ân dilinin Arapça olması ve bu dilde kullanılan ifade ve kalıpların yanı sıra araçların da vahiy dilinde istihdam edilmesi de bu sonucu destekleyen unsurlardandır. Araplar yalnızca kendi ataları ya da çevrelerinde meydana gelen olaylar hakkında bilgi sahibi değillerdi, Hz. Nuh ile israiloğullarına gönderilmiş Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman gibi önceki peygamberler hakkında da ana hatları ile bilgi sahibi idiler. Onlar bu bilgilere bir önceki neslin bir sonraki nesle bıraktığı kültür mirası, ehl-i kitap ile olan münasebetleri ve bizzat ehli kitabın kaynakları vasıtasıyla ulaşmış olabiliyorlardı.

Ehl-i kitaba gelince onların Kur'ân kıssaları hakkındaki malumatları ise müşrik Araplara göre daha geniştir. Çünkü onlar Tevrat ile birlikte israiloğullarının sözlü kültürüne de sahiptiler. Elimizde mevcut olan Tevrat'ın kıssalar konusunda ayrıntılara varıncaya kadar ayrıntılı bilgi içermesi bu konuda fazla söze ihtiyaç bırakmamaktadır.

Bütün bunlara rağmen Kur'ân'da kıssaların gaybî haberler olduğundan, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bazı olaylara şahit olmadığından bahsedilmektedir. Elbet bu da doğrudur. Çünkü Kur'ân Nuh kıssasında olduğu gibi bazen kıssaların ilk muhatap kitle tarafından bilinmeyen yönlerini tamamlamıştır. Okur-yazar olmayan bir peygamberin Hz. Adem, Hz. Nuh ve ehl-i kitabın elçileri hakkında geniş bilgiler okuması, bazen onların bilmedikleri ayrıntıları tebliğ etmesi Kur'ân'ın ifadesi ile gaybî bilgilerdir ve bunlar Hz. Peygamber'in vahiy aldığına, dolayısıyla bir peygamber olduğuna delalet etmektedir. Ancak bu tür ayetlere bakarak bütün kıssaların ilk muhataplar tarafından bilinmediğini söylemek vakıya aykırıdır.

Kıssaların ne kadarının müşrik Araplar ne kadarının ehl-i kitap tarafından bilindiğini tespit etmek ayrı bir araştırma konusudur. Ancak kıssaların müşrikler ve Yahudilerden oluşan ilk muhataplar tarafından genel olarak bilindiği rahatlıkla söylenebilir. Kur'ân-ı Kerim'de bir yandan bilinen kıssalar üzerinden mesajlar iletilirken diğer yandan da bu kıssaların bilinmeyen yönleri anlatılmak suretiyle Hz. Muhammed'in (s.a.v) tebliğ ettiği ayetlerin vahye dayandığı ve onun da bir peygamber olduğu delillendirilmek istenmiştir.

Kıssaların fragmanları üzerinden mesaj verilmesi, kıssaların tamamının ilk muhataplar tarafından bilindiğinin en büyük delilidir. Zira bilinmeyen bir olayın herhangi bir kesiti üzerinden mesaj

vermek, etkili olmaktan ziyade insanların zihninde kıssaların detayı ile ilgili soru işaretlerine yol açar. Bu da ilahi mesajın insanlara ulaşmasına yardımcı olmaktan çok, toplumda mesajı gündemden düşürecek yeni ve faydasız bir tartışmaya yol açar.

Müfessirler kıssaların ayrıntıları hakkında nakledilen rivayetlere ilgi duymuşlardır. Çünkü kıssalardan verilen mesajı yakalamak için ilk muhatapların kıssa kültürüne de sahip olmak gerekir. Bu yüzden fotoğrafın eksik karelerinin tamamlanması için kıssalar hakkında anlatılan rivayetlerin bir kısmına ihtiyaç vardır. Bu rivayetlerdeki ayrıntılar, Kalem Suresi'nde anlatılan bahçe sahibi kardeşler örneğinde olduğu gibi kıssaların nüzul süreci ve öncesinde bilindiğini göstermektedir. Aksi takdirde bu tür bilgilere ulaşmak mümkün olmazdı.

Câhiliye şairlerine nispet edilen şiirlerde Arapların ataları olan Âd ve Semûd kavmine ilişkin bir takım verilerin yanı sıra ehl-i kitaba gönderilmiş peygamberlere ilişkin bazı bilgiler de mevcuttur. Bu da kıssaların bilindiği görüşünü destekler niteliktedir.

216| db

Nuh kıssasında bahisleri geçen putların Arap toplumuna intikali ve bu putların çocuklara verilen isimlerde kullanılması bu kıssanın belirli hatları ile müşrik toplumda da bilindiğini göstermektedir. Hanif Arap şair Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerinde de bu kıssanın Kur'ân ve Tevrat'tan farklı anlatılması o dönemde Nuh Peygamber ve kavmi hakkında Kur'ân ve Tevrat'ın anlattıklarının dışında bilgilerin de olduğunu gösterir.

Kur'ân'ın ilk muhataplarından ehli kitap açısından ise kıssaların bilinmediği şeklinde bir genelleme yapma imkânı hiç yoktur. Zira günümüzde ehlince muteber kabul edilen Kitab-ı Mukaddes'te bu kıssalar anlatılmaktadır. Dolayısıyla özellikle de Medine'de yaşayan Yahudilerin bu kıssalardan habersiz olmalarından söz etmek mümkün değildir. Ayrıca onların yazılı metinlerinin yanı sıra beslendikleri sözlü kültürleri de vardı.

Kıssaların nüzul sürecinde ve öncesinde bilinmediğini savunanların en güçlü referansı Nuh kıssası hakkındaki ayettir. Ehl-i kitabın Nuh kıssasını bilmemesi imkânsızdır. Bugün elimizdeki Tevrat'ta Nuh kıssası hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur. Hz. Nuh'un gemi yapması, tufanın kopması gibi bir takım bilgiler Kur'ân ile örtüşürken, geminin eni-boyu, tufanın ne kadar sürdüğü gibi Kur'ân'ın temas etmediği ayrıntılı bilgiler de mevcuttur. Ayrıca Kur'ân'ın bah-

settiği Hz. Nuh'un gemiye binmeyen oğlundan ise hiç söz edilmemektedir.⁶⁰

Sonuç olarak Kur'ân kıssaları müşrik Araplar ve ehl-i kitaptan meydana gelen ilk muhataplar tarafından bilinmekte idi. Ancak müşrikler ile ehl-i kitabın kıssa bilgileri aynı düzeyde değildi. Ayrıca kıssaların bilinmeyen yönlerinin de anlatılmış olması Hz. Peygamber'in nübüvvetini destekler niteliktedir.

Kaynakça

- Kur'ân-ı Kerîm.
Kitab-ı Mukaddes.
Bâküllânî, Ebû Bekir Muhammed, *İcâzu'l-Kur'ân (nşr. İmâdu'd-dîn Ahmed)*, Müessesetu'l-kutubi's-sekâfiyye, Dördüncü Baskı, Beyrut 1997.
Baljon, J.M.S., *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler (çev. Şaban Ali Düzgün)*, Fecr Yayınevi, Ankara 1994.
Beşşâr b. Bürd, *Dîvân (nşr ve şrh. Muhammed Tâhir b. Âşûr)*, Matbaatu'l-İcneti't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr, Kahire 1957.
Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-II, İstanbul, ts.
Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, ty.
Bûtî, Saîd Ramazan, *min Ravâi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Fârâbî, Dımaşk ts.
Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, yy 1993.
Cüzeynî, İbrahim, *Şerhu Dîvânî Lebîd b. Rabîa el-Âmirî*, Dâru'l-kâmûsi'l-hadîs, Beyrut ts.
Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usulü*, İFAV, İstanbul 2006.
Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı (Çev. Mehmet Yolcu)*, Ekin Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1998.
Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (nşr. Kemal Yûsuf el-Hut), I-III, Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut 1988.
Ebû Temmâm, Habîb b. Evs et-Tâî, *Dîvânu'l-hamâse (nşr. Abdulmun'im Ahmed Sâlih)*, yy. ts.
el-Hadîsî, Behçet, Abdulgâfûr, *Ümeyye b. Ebi's-Salt Hayâtuhû ve şî'ruhu*, Silsiletü'l-hızâneti't-turâs,
Halefullah, Muhammed, *el-Fennu'l-Kasasî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Müessesetü'l-İntişârî'l-Arabî, Dördüncü Baskı, Beyrut 1999.
Hâzin, Alâuddîn Ali İbn Muhammed İbn İbrahim (ö. 741/1341), *Lübâbu't-te'vîl ve maâni't-tenzîl (nşr. Abdusselâm Şâhîn)*, I-IV, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995.
Huzâî, Dî'bel (246/860), *Vesâyâ'l-mülûk ve ebnâi'l-mülûk min veledi kahtân b. Hûd (nşr. Nizar Abaza)*, Beyrut, Dâru Sâdır 1997.
İbn Âşûr, Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâru Suhnûn, Tûnus ts. XVI, 304.
İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (ö. 774/1373), *Kıssasü'l-enbiyâ*, Dâru'l-feyhâ, Dımaşk 2001.

⁶⁰ Tekvin, Bab, 6-8.

- _____ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (nşr. Yusuf Abdurrahman el-Maraşeli), I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1993.
- İbn Kuteybe, İbu Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şî'r ve's-suarâ*, I-II, Dâru'l-ma'rife, yy., ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Birinci Baskı, Beyrut ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (nşr. Ahmed Şemsuddîn), *Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye*, İkinci Baskı, Beyrut 2002.
- Nâbiğa ez-Zübyânî, *Divân* (nşr. Kerem el-Bustânî), Dâru Sâdır, Beyrut 1963.
- Neccâr, Abdulvehhâb, *Kasasu'l-enbiyâ*, Dâru ihyâ'i't-turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Öğmüş, Harun, *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.
- Şengül, İdris, *Kur'ân kıssaları üzerine*, İzmir 1994.
- Şentemerî, A'lem, *Dîvânu Tarafe b. el-Abd* (nşr. Düreyye el-Hatîb, Lütî es-Sakkâl), yy 1975.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Dâru'l-fikr, Beyrut 1988.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Üçüncü Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 1989.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyd Muhammed el-Murtaza, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-II, Dâru'l-hidâye,
- Zemahşerî, Ebu Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyyûni'l-Aqâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, (nşr. Muhammed Abdusselam Şâhin), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, 1995.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-irfân*, I-II, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1988.

